

Homoki-Nagy Mária

Amiről a nők által készített végrendeletek szólnak

Az utóbbi néhány évtizedben megnövekedett azoknak a forráskiadványoknak a száma, amelyek a mezővárosokban, a jobbágyság körében keletkezett végrendeleteket teszik a nagyobb olvasó-, kutatóközösség számára hozzáférhetővé. A végrendeletek számos tudományterület kutatójának nyújtanak értékes információkat, amelyeket a társadalomtudomány, a néprajz vagy éppen a jogtudomány kutatói tudnak hasznosítani. Ezért napjainkban egy-egy közösség körében keletkezett végrendeletek tartalmát sok szempontból tették, teszik vizsgálat tárgyává. Ezek közül az egyik, amikor a nők által készített végrendeleteket helyezik a kutatás középpontjába. E tanulmány keretei között a Dél-Alföld egyes mezővárosaiban a 19. század első felében keletkezett végrendeleteket vizsgálom meg, de nemcsak abból a szempontból, hogy miről végrendelkeztek a nők, hanem hogy általában a végrendeletekben milyen módon tettek említést a nőkről, legyen szó feleségekről vagy leánygyermekéről.

Ha a jobbágyparaszt asszonyok által készített végrendeletek tartalmát megvizsgáljuk, akkor magától értetődőnek tűnik, hogy mindenekelőtt meglévő ingatlan és ingó javaikról kívántak végső rendeltést tenni. A 19. század első felében keletkezett testamentumok bizonyítják, hogy nemcsak a jobbágyság-parasztárság férfiai, hanem a jobbágyasszonyok is bírtak ingatlan jószágot. Ezek közül a mezővárosban kimért belső telkeken található házak voltak a legfontosabbak. A kialakult szokásnak megfelelően az asszonyok is megírták, hogy a ház tulajdonjoga milyen jogcímen illette meg őket. Ez lehetett férjükkel való közszerzemény vagy apai örökség, de saját szerzemény is. Szemerédi Istvánné Lovas Veron azt írta végrendeletében, hogy „vagyom egy házam Csongrád városában [...] szerzeményem [...] édes fiamnak [...] hagyom, ki öregnapjaimban megbecsült és, gyámolom volt [...]”.¹ Szájlí Mária Anna pedig akként rendelkezett, hogy az egy portán álló „három szobával, két konyhával, kamarával, kiss pinczével és egy pintér műhellel” álló épületet egyenlő arányban András és Márton fia örökölje.² Az anyai házat is a legkisebb fiú örökölte meg,

¹ Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Vármegye Levéltár Csongrád Levéltára (MNL CsCsVL CsL) Városi Tanács ir. e) Végrendeletek.

² MNL CsCsVL. CsL. Városi Tanács ir. e) Végrendeletek.

vagy az a lány, amelyik vállalta az idős édesanya gondozását, végső soron az eltemetését. Erre mutat jó példát Török Ersébeth végrendelete, aki férjével közösen szerzett házát fiának adta azzal a feltétellel, hogy ha fia „gondviselői fiúi kötelességét nem tellyesítené; ezen hason fele vagyont mint magam illetőségét annak adom, aki gyámoltalan állapotban hűséges dajkám lészen [...]”.³ A végrendeleti intézkedés jól mutatja, hogy a házastársak közszerzeményének minősülő házban a férj halálát követően az özvegyi jog alapján a testamentumot készítő özvegyasszony maradt benne, majd saját végrendeletében biztosította örököseit, hogy a lakóház fele a fiú tulajdonát képezi, a ház másik felének tulajdonjogát, amelynek a közszerzemény alapján az özvegyasszony a tulajdonosa, a fiú csak akkor szerzi meg, ha az édesanyját élete végéig eltartja.

Az ingatlan jószágok közül a nők által készített végrendeletekben a Dél-Alföldön a szőlőföldről való rendelkezés volt a leggyakoribb. Itt érzékelhető igazán, hogy mennyiben érvényesült az örökhagyó szabad rendelkezési joga a testamentum megtételénél. Mennyiben ragaszkodott ahhoz, hogy a szőlőt is egyenlően örököljék gyermekei, vagy éppen ebből juttatott többet vagy kevesebbet egyik vagy másik gyermekének. Lovas Veronának Csongrád mezővárosában volt az úgynevezett Öreg hegyen két pásztában 100-100 út szőlője, amelyet kizárólag fia számára hagyott örökségként azzal a feltétellel, hogy a végrendelkező édesanyját holtáig eltartja, leánytestvérének pedig fizet 200 váltó forintot.⁴

Csányi Katalin testamentomi rendelése szerint meglévő szőlőföldjét egyenlő arányban osztotta szét fiai között annak figyelembevételével, hogy a korábban már meghalt fia részét a törvényes öröklés szabályai szerint a fiú gyermekei örököljék fejenként egyenlő arányban. „A szőlőből egy pászta Aradi Mihály fiam successorai részekre elhagyódván a többin János és József fiaim egyenlően osztozzanak.”⁵ Nemes Anna 1819-ben hajadon leányáról kívánt gondoskodni, amikor a birtokában lévő két pászta szőlőről úgy rendelkezett, hogy azt „hajadon Leányomnak hagyom addig, amíg férjhez nem megyen, és addig részére Dobrai Pál bátyja mívelje, ha pedig férjhez megyen akkoron a Bátyja Pál tartozzon kiházásítani tisztességesen és azért Kotsi út felől lévő kisebbik pászta szőlő, a leány férjhezmenetele után neki maradjon.”⁶ Ez az egyszerű végrendeleti intézkedés világosan mutatja, hogy az özvegyasszony a még hajadon, árva leányát a már teljes korú férfi testvére gyámsága alá rendeli, s egyben kötelezi arra, hogy a szőlőt az árva számára kezelje, művelje. Ez a szőlő képezte a leány hozományát, amelyet akkor kellett a testvérbátyjának a leány tényleges birtokába bocsátania, amikor a leány férjhez ment.

³ HOMOKI-NAGY 2018a: 262.

⁴ MNL CsCsVL CsL. Városi Tanács ir. e) Végrendeletek; HOMOKI-NAGY 2023: 184.

⁵ HOMOKI-NAGY 2018a: 256.

⁶ HOMOKI-NAGY 2018a: 257.

Az árvákról vagy a beteg gyerekről való gondoskodás és egyben aggodalom több végrendeletben is feltűnik. Váczi Anna 1827-ben meglévő kevés javairól, köztük „a Bogarasban levő [...] négy pásztákbán 186 útból álló szőlőről” úgy rendelkezett, hogy azt leánya, Székely Anna örökölje, de a leány halála után „mind ezen vagyonok közvetlenül azon emberséges emberre szállyanak, aki nevezett nyomorult Székely Anna leányomnak tisztességesen gondját viseli és úgy engemet, mint őt illendően eltemettet”.⁷ Az özvegy anyja tehát beteg gyermekére hagyta örökül kevés vagyonát, de az ezek között található szőlő olyan értéket képviselt, hogy annak gyümölcseiből a beteg gyermeket el lehetett tartani, majd a gyermek halála után az eltartó mint helyettes örökös szerezte meg a szőlőföld tulajdonát. Felvetődik a kérdés, hogy valóban a végrendeleti rendelkezés szerint alakult-e a leány sorsa. Mivel a végrendeleten kívül más forrás nem áll rendelkezésre, a 19. században a mezővárosok joggyakorlatát figyelembe véve leszögezhető, hogy az özvegy édesanya halálát követően az árvaszék hatáskörébe tartozott, hogy az árva, beteg gyermekek vagyonáról és eltartásáról gondoskodjanak. A hagyatékot megbecsülték, s annak értékét meghatározva intézkedtek arról, hogy a gyámi, gondnoki feladatot ki lássa el. Ténylegesen ebben az esetben is a szőlőföld bevételeit kellett az árva leányra fordítani. A kirendelt gyám tartozott számadással az árvaszék felé.

Bár szokatlannak tűnik, de nők által készített végrendeletekben is találunk úrbéri telekről rendelkezést. A kérdés az, hogy miképpen jutott egy jobbágyasszony úrbéri telek birtokába? Az úrbéri telek megművelése elsősorban a férfiak kötelessége volt, a földesurak a családfők között osztották ki a telkeket. Az apa halálát követően lehetőség volt arra, hogy nagykorú fiai között megosszák a telket, amihez szükséges volt a földesúr jóváhagyása. De az is előfordult, hogy az özvegyen maradt asszonyt, amennyiben az úrbéri telek megművelését vállalta, és a földesúri szolgáltatásokat teljesítette, használhatta, birtokában tarthatta az úrbéri telket, amelyről adott esetben még végrendelkezett is. Az úrbéri telekkel összefüggésben sajátos anyai intézkedésről olvashatunk. A külső úrbéri telekre gyakran emeltek úgynevezett tanyai épületeket a jobbágyok, amelyekről szabadon rendelkezhettek akár életükben, akár haláluk esetére. Ennek keretei között az is előfordult, hogy egyik osztályos magához váltotta a másik osztályos testvér részét. Erre vonatkozik Kis Katalin rendelkezése, amikor végrendeletében azt írta, hogy „Szabó Ferenc fiam a tanyai épületek 230 forint becsárából bankóban Szabó János fiamat ki nem fizette, ugyanazért, annak hasonfelét ugymint 115 – Egyszáz tizenöt forintokat annak kifizetni kényszeríttessék”.⁸ Az anyai végrendeletnek ez az intézkedése bizonyítja, hogy az úrbéri telket és az azon emelt épületeket az apa halála után a fiúk örökölték, de feltételezhetően nem akarták megosztani, ezért az egyik fiú, aki a birtokban maradt, magához váltotta az épületeket. Csakhogy a tanyai épületek árának

⁷ HOMOKI-NAGY 2018a: 260.

⁸ HOMOKI-NAGY 2018a: 261.

felét mint örökséget nem adta oda testvérének. Ezért rendelkezett az anya úgy, hogy senki se feledkezzen meg arról, hogy az úrbéri telket birtokló fiú a birtok árának felével tartozik, azaz adója saját testvérének. Az anya végrendeletében a férje halála után kialakult öröklési kérdést rendezte, majd még élt a helyettesörökös-nevezés jogával is. A végrendeletének következő pontjában leírta, hogy ha „Ferencz fiamnak halála történik, akarom, hogy a nékie adatott és férjemmel együtt szerzett három fertály földű tanya [...] János fiamra és annak maradékira visszaszállyon és nékie adassék”.⁹ Az asszony végrendeletének csak az utolsó pontjában említette meg, hogy a tanya földet férjével közösen szerezte, de férje halála után a fiúk, jobban mondva az egyik fiú használta a birtokot kizárólag. De az anya közszerzeményi jogánál fogva tette meg azt a rendelkezését, hogy feltételezhetően gyermektelen fia halála után a fiú testvére örökölje a három fertály földet az épületekkel együtt.

Az úrbéri telek tulajdonosa természetesen a földesúr volt, de ahogy a belső telek esetében az arra épített házról szabadon rendelkezhetek a jobbágyok, a külső telekre épült tanyai épületekről való szabad rendelkezés is megillette őket. S annak mintájára, hogy a belső teleknél sem említették meg, hogy a telek maga földesúri tulajdon, a külső teleknél ugyan utaltak erre, de arról szabadon rendelkeztek, hogy ki használja, ki birtokolja az adott úrbéri telket. Ehhez természetesen kellett a földesúr engedélye, amelyet az adott uradalom gazdatisztje megadott, ha a földesúri szolgáltatások teljesültek. Szabó István is elemezte ezt a gyakorlatot,¹⁰ s ezen 18–19. században kialakult szokás alapján mondhatjuk azt, hogy az úrbéri telek korlátozott tulajdont jelentett a földesurak számára is, mert a török kiűzése utáni másfél században a Dél-Alföldön már nem lehetett megfelelő indok nélkül kibecsülni a jobbágyot, másrészt a jobbágyok oldaláról is erőteljesebben érvényesült a tulajdoni igény, még ha korlátozott formában is, hiszen adták-vették, cserélték, örökölték a földesúr tulajdonát képező ingatlant.

Az úrbéri telekről való rendelkezés még világosabban látszik Kovács Ilona végrendeletében. Ebben ő egyrészt megerősítette férjének végrendeletbe foglalt akaratát, másrészt leírta, hogy idősebbik fiukat kielégítették, a kisebbik fiuknak hagyják „a városi házat és az egy sessio váltságos földet” azzal a feltétellel, hogy az édesanyját illően gondozza, ápolja, de megerősíti, hogy „a városi házat és egy sessio birtokomban lévő váltságos földet nevemre írva halálomig megtartom – a használatát és terhe viselését nékie által adom”.¹¹ Ez a rendelkezés ténylegesen azt bizonyítja, hogy az özvegyen maradt asszony nevére írták az úrbéri telket, viszont a tényleges használat és az utána való kötelezettségek teljesítése már a fiatalabb fiú kötelessége volt.

⁹ HOMOKI-NAGY 2018a: 261

¹⁰ SZABÓ 1947; vö. HOMOKI-NAGY 2018b: 162.

¹¹ HOMOKI-NAGY 2018b: 187.

Vida Susa 1803-ban keletkezett végrendeletében írt arról, hogy van „a Veker parton az M. Uraság kegyelmességéből eddig bírt 3 fertály földön szállásbeli épületeim, [...] az Fábiányi praediumban 3 fertály földöm”.¹² Ebből az intézkedésből pontosan kiolvasható, hogy a mezőváros földesura engedélyezte, hogy az asszony özvegyi állapotában is birtokolhassa az úrbéri telket. Az örökhagyó megjelölte az általa bírt föld nagyságát és csak az ott emelt épületek képezték a saját tulajdonát. A végrendelet további részében határozta meg az örökösöket. Az érintett szántóföldeket fiai között osztotta meg.

A testamentomi rendelkezések között fontos részt jelentett az állatokról való intézkedés, hiszen a jobbágyi-paraszti gazdaság fenntartásához ez nélkülözhetetlen volt. E körben különösen érdekes feljegyzéseket találhat az olvasó. A jobbágyleányok kiházásításkor gyakran kaptak tehenet hozományként. Ez segített a jobbágyháztartás fenntartásában, másrészt a szaporulat tulajdonosa az asszony volt, aki szabadon rendelkezhetett arról. Eladhatta vagy megtartotta, és a gazdaság növekedéséhez ezzel járult hozzá. Ilyen esetben a végrendeletben mindig megírta az örökhagyó, hogy a hozományba kapott állat szaporulatából vásárolt valamit, ami saját szerzeménynek minősült, ezért szabad rendelkezés tárgyát képezte.

Arról, hogy mit hozott a házasságba az asszony, és abból mi maradt meg a házasság éveit alatt, jó bizonyítékot találunk Szántó Erzsébet végrendeletében.

„Amidőn [...] férjemhez ezek előtt 13 Esztendővel kerültem, hoztam akkor fojamatban volt Bankó pénzben 193 azaz egyszázkilencvenhárom forintokat, mely summa pénzemet mostoha atyám Rébéli Varga Mihály által ugyan tsak testvér ötsém Varga Mihály fel neveléséért nekem adott egy üsző borjunak szaporulattyából szerzettem, nem pedig mostoha atyám egyéb vagyónából; ugyan onnét hoztam ágybeli és ládabéli ruhákat is, de többnyire már az is az én üszöm szaporulattyából vevődött [...]”¹³

A végrendelet tanúsága szerint az asszony mostohaapjától kapott egy üszőt, amellyel gazdálkodni tudott. A szaporulatot eladta, és a vételárat hozta ténylegesen hozományként a házasságba. Ezt a hozományt, gyermeke nem lévén, férjének rendelte örökségként. Kiházásításkor kapott egyéb ingóságokról, mint az ágy- és ládabéli ruhákról, csak annyiban emlékezik meg, amennyiben leírja, hogy férjének a készpénzen kívül hagy „4 párnát, két derékajját és egy lepedőt”, testvéröccsének pedig „egy derékajját és egy lepedőt”.

A nők által készített végrendeletek ritkán utalnak arra, hogy egy-két állaton kívül többel is rendelkeztek volna. Kivételt képez Török Ersébeth végrendelete, aki azt kívánta igazolni, hogy a birtokában lévő jószágokat férjével közösen szerezte, s ezért pontosan felsorolta,

¹² MNL CSML SzL Szentés város tanácsának iratai V.A. 102. k.; HOMOKI-NAGY 2018a.

¹³ MNL CSML SzL Szentés város tanácsának iratai V.A. 102. k.; HOMOKI-NAGY 2018a.

hogy van birtokában a férjével közösen szerzett „tizenkét darab ló, juh háromszáz hatvan, bárány egy száz tizenhét; sertés husz darab, ökör tizenkettő, négy negyedfü tinó, három tehén”.¹⁴ Mindezeket fiára hagyta azzal a kötelezettséggel, hogy az örökhagyó meglévő adósságait ezekből fizesse meg.

Greczi Ilona végrendeletében megemlékezett arról, hogy két leánya között férje halála után már megosztották a vagyont, özvegysege idejére a maga számára viszont megtartott „4 jármosökröt, 2 fijas tehenet és 1 lovat, 40 ellő juhot és 10 darab bárányt, 2 öreg sertést 2 süldőt 4 malacot”,¹⁵ mindezeket arra a leányára és vejére hagyta, akik vele éltek, őt ápolták: „ezen igaz hűségek megjutalmazására mindazon előszámlált lábas jószágokat, melyeket osztálykor magam szabad rendelkezésére felhagytam, egytől egyig örökösen Ilona leányomnak és férjének Szabó Mihálynak hagyom.”¹⁶

A női végrendeletek gyakran tartalmazzák az ingóságok felsorolása között az ágy- és ruhaneműket. Ezek vizsgálata az adott jobbágycsalád anyagi helyzetét is mutatja, másrészt pontosan megállapítható, hogy egy-egy mezővárosban milyen szokás alakult ki a hozományadás tárgyát illetően. Milyen és mennyi ágyneműt, ruhát kellett adnia az apának, hogy a leány tisztességes kiházásítása megtörténjen.

Ez azért is fontos volt, mert ha a tisztességes kiházásítást bizonyították, akkor az apa halála után a férjzett leány már nem tarthatott igényt apai örökségre. Ezért tettek említést az asszonyok végrendeletükben is arról, hogy mit kaptak hozományba, és azt haláluk esetén ki milyen mértékben fogja örökölni. Erre utalt végrendeletében az özvegyasszony, aki első házasságából származott leánya számára rendelt „két új derékaljt, két új dunnyhát, nyolcz párnát, hat lepedőt és három abroszt: nem különben az első szobába lévő ládát, asztalt, almáriumot, két nyoszolát és 16 fejér tányért [...]”.¹⁷ Minden más megmaradt ingóságot felsorolás nélkül második házasságából származott gyermekére hagyott.

A késő kor kutatója a nők által készített végrendeletek fontos részének tartaná, hogy az ingóságok között a női ruhákat is felsorolják, hiszen a jobbági-paraszti világban egy-egy szoknyának, mentének a hozományadás szempontjából is jelentősége volt. Ennek ellenére az ágy- és asztalnemű mellett a ruhákról alig-alig tettek említést. Ezért van jelentősége azoknak a végrendeleteknek, ahol az örökhagyó asszony ezt megteszi. Ezt tette 1830-ban Buzi Erzsébet, amikor azt rögzítette, hogy „az ruha félék, vagyon 1 bárány bőrrrel bélelt réklím, vagyon 1 festett bárány bőr ködmönöm, [...] 3 ingváll 1 ingaly, [...] 3 kék kötő, a melyek között 1 pamuka, kettő kék gyolcs, 1 viselt kartony rokolya, 1 miskolczy rokoja, 1 főre való

¹⁴ MNL CsML SzL Szentés város tanácsának iratai V.A. 102. k.; HOMOKI-NAGY 2018a: 262.

¹⁵ MNL CsML SzL Szentés város tanácsának iratai V.A. 102. k.; HOMOKI-NAGY 2018a: 267.

¹⁶ MNL CsML SzL Szentés város tanácsának iratai V.A. 102. k.; HOMOKI-NAGY 2018a: 267.

¹⁷ MNL CsCsVL CsL Tanácsi iratok, Végrendeletek 1802; HOMOKI-NAGY 2023: 94.

tarka keszkenő és 1 nyakra való fél fekete keszkenő [...]”¹⁸ Hasonlóan sorolta fel végrendeletében ruhaneműit Bartucz Katalin, aki „egy gránát szín muhar szoknya, egy viselt rokolya, egy ködmön, 1 viselt kék kötény, [...] 1 fekete selyem kendő fehér szélű, 1 fehér hátkendő, 1 fejre való kék kendőről” rendelkezett.¹⁹ Ha nem is találunk sok végső intézkedést a női ruhaneműkről, az idézett két példa is jól jelzi azokat a ruhákat, amelyeket a jobbágyasszonyok viseltek a Dél-Alföldön, s amelyekről fontosnak tartották, hogy megemlékezzenek.

A női örökgyógyók végrendeleti intézkedéseiből sem hiányoznak azok a rendelkezések, ahogy arra már a fentebbiekben utaltam, amelyek az árvákra vonatkoznak. Ezekben az esetekben is gyakran gyámrendelésről olvashatunk. Bartucz Katalin végrendeletében a következőket írta: „ami pedig cserép edényeim vannak azokat hagyom mind Bartucz Józsefné menyemnek, akinek egyszersmind a kisebb fiamat is hűséges gondviselése alá hagyom; a nagyobb fiamat pedig Fehér Antalnak mint keresztatyának gondviselése alá elhagyom.”²⁰ Az özvegyasszony egyébként a 19. század gyakorlatának megfelelően arról rendelkezett, hogy a házat és az állatokat halála után árverezzék el, és „adattason tutori kéz alá gondviselés végett, hogy két nevetlen gyermekeim idővel hasznát vehessék”.²¹ Azt a végrendeletből nem tudjuk meg, hogy az árverés után befolyt összeget, amelyet az árvapénztárban kellett elhelyezni a közgyám felügyelete mellett, kamatozás mellett kiadták-e a gyámnak, vagy a mezőváros más lakosai kérhettek abból kölcsönt.

Meg kell említeni, hogy a nők is rendelkeztek kegyes hagyományokról, amelyek elsősorban a katolikus vagy református egyház számára, illetve árva gyermekek javára szóltak. „Istenemhez vonzó buzgó szeretetemből az Rformata Sz. Eclésiának softot, az árva gyermekekre pedig 10 ftot” rendelt Nemes Anna 1819-ben.²² Gréczi Ilona: „a Reformata Szent Ecclésia számára és szükségeire hagyok és rendelek ötven forintokat Vczédulában, mellyek osztály előtt a közösből kivétessenek.”²³ „Az Szent Ecclésiának hagyok negyven forintokat vcz mellyeket, két leányaim és Farkas Ágnes unokám egyenlően tartozzanak kifizetni.”²⁴ Juhász Ilona Csongrádon 200 forintot hagyott „a helybeli plébániának, illetőleg alapítványként úgy hogy ezen pénzösszeg és már elhalt férjem által ugyanott letett összeggel egyesülvén, ezen összesített alap kamatjából, ezen kívül az én és elhalt férjem lelkiért Isteni tisztelet szolgáltatassék és tartassék.”²⁵

¹⁸ MNL CsML SzL Szentes város tanácsának iratai V.A. 102. k.; HOMOKI-NAGY 2018a: 263.

¹⁹ MNL CsML SzL Szentes város tanácsának iratai V.A. 102. k.; HOMOKI-NAGY 2018a: 258.

²⁰ MNL CsML SzL Szentes város tanácsának iratai V.A. 102. k.; HOMOKI-NAGY 2018a: 259.

²¹ MNL CsML SzL Szentes város tanácsának iratai V.A. 102. k.; HOMOKI-NAGY 2018a: 258.

²² MNL CsML SzL Szentes város tanácsának iratai V.A. 102. k.; HOMOKI-NAGY 2018a: 257.

²³ MNL CsML SzL Szentes város tanácsának iratai V.A. 102. k.; HOMOKI-NAGY 2018a: 266.

²⁴ MNL CsML SzL Szentes város tanácsának iratai V.A. 102. k.; HOMOKI-NAGY 2018a: 271.

²⁵ MNL CsCsML CsL tanácsi ir. Végrendeletek; HOMOKI-NAGY 2023: 214.

E rövid tanulmány keretei között arra volt lehetőség, hogy rámutassunk arra a tényre, hogy a jobbágyság-paraszság világában a nők hasonlóan végrendeleztek, mint a férfiak. Társadalmi helyzetükből következően inkább ingó dolgoknak voltak tulajdonosai, de az idézett példák arra is nyújtanak bizonyítékot, hogy ingatlanról, elsősorban szőlőföldről, házról, veteményeskertről, elvétele úrbéri telekről is rendelkeztek, bizonyítva tulajdonjogukat. Mindemellett kiolvashatók a testamentumokból a családi kapcsolatok, lehet utalást találni az árva gyermekekre és ezzel összefüggésben a gyámrendelésről is. Mindehhez szükséges azt hozzátenni, hogy önmagában a végrendeletek nem nyújtanak elegendő forrást arra, hogy a nők vagyoni viszonyait, tulajdon- és birtokjogi helyzetüket a jobbágyság-paraszság világában meghatározhassuk. Ehhez az osztályos egyezségeket, a nők által kötött szerződések is kutatni kell, és ezek összessége teszi lehetővé, hogy a feltárt levéltári források segítségével pontosabb válaszokat adjunk a végrendeletekkel összefüggő kérdésekre.

Irodalom- és forrásjegyzék

- HOMOKI-NAGY Mária (2018a): „Az általam megkért hiteles tanúk előtt következő végső rendelkezésemet téstem...” *Jobbágyság – parasztságot végrendeletei Szenté mezővárosában*. Szekszárd: PTE KPVK.
- HOMOKI-NAGY Mária (2018b): A mindennapok joga a jobbágyság-paraszság végrendeleteiben. In NAGY Janka Teodóra (szerk.): *A jogtörténet új forrásai. Jogi kultúrtörténeti és jogi néprajzi digitális adattár*. Szekszárd: KPVK, 153–203.
- HOMOKI-NAGY Mária (2023): *Csongrád mezőváros mindennapi élete a 18–19. században*. Csongrád: Oppidum Csongrád Alapítvány.
- SZABÓ István (1947): *A jobbágyság birtoklása az örökös jobbágyság korában*. Budapest: MTA. Online: <http://real-eod.mtak.hu/id/eprint/1177>